

XAVIER CORTADELLAS
I JUDIT PUJADÓ (COORD.)

*Els pobles perduts del Pirineu
català i aranès*

Il·lustracions de
DAVID GRANATO

La Bisbal d'Empordà, 2018

Edicions Sidillà SL
Carrer Catalunya, 4
La Bisbal d'Empordà 17100
info@edicionsidilla.cat
www.edicionsidilla.cat

© dels textos: els seus autors

© Il·lustracions: David Granato

© d'aquesta edició: Edicions Sidillà

Mapa del Pirineu Català segons los datos mes nous per Joseph Ricart Giralt. Altres autors: Array. 1886

Text: Lo primer meridià es lo de Barcelona. Las altituts estan espresades en metres. - Inclou llegenda. Publicat en la 1a edició de 'Canigó' de Verdaguer

Editor digital: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

Col·leccio digital: La Cartoteca hostatja

Drets: <http://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/>

Idea original: Edicions Sidillà

Disseny: J. Pujadó

Correcció: Xavier Cortadellas

Impressió: Impremta Pagès, d'Anglès (la Selva)

Primera edició: setembre 2018

L'edició d'aquest llibre ha obtingut una subvenció de la Diputació de Girona.

Diputació de Girona

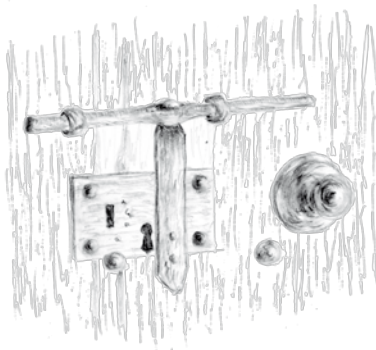
ISBN: 978-849474-84-7-9

Dipòsit legal: GI 1310-2018

Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO: 932720445 o cedrocat@cedro.org

Autors

Marta	Alòs
Albert	Aubet i Finestres
Claudio	Aventín-Boya
Andratx	Badia
Joan	Carreres
Xavier	Cortadellas
Ernest	Costa i Savoia
Manel	Figuera
Núria	Garcia-Quera
Marina	Guillén
Miquel	Martín i Serra
Judit	Pujadó
Llorenç	Roviras
Agnès	Valentí i Pou

Sumari

- 6 Mapa del Pirineu Català per Joseph Ricart Giralt (1886)
- 8 Sumari
- 11 Flors que es baden
- 23 L'Alt Empordà
- 26 Els masos costaners de l'Alt Empordà
- 31 Un bosc encantat, un castell, un remoreig de veus. Requesens
- 42 L'Alta Garrotxa
- 47 El poble reviscut. Lliurona
- 55 Una talaia, un fil de llum. Bassegodà
- 67 El darrer veí. Sant Aniol d'Aguja
- 75 Tràfec llunyans, silencis presents. Ribelles
- 91 Fugia derrotada, la família. Monars
- 103 Els tres grans passos de la Catalunya del Nord
- 109 El més oblidat de tots. Santa Cecília de Cos
- 121 El començament del final. Coma
- 130 El Ripollès
- 135 Els camins perduts. Viladonja
- 147 L'embat del bosc. Aranyonet
- 157 El Capcir
- 161 La Peira Escrita. Creu
- 169 L'Alta Cerdanya
- 173 La porta de l'infern. Callastre
- 179 El Berguedà i el Solsonès
- 183 Catorze cases, catorze focs. Brocà

- 189 🍃 De *catorze-centes* ovelles a un ramat de vaques.
Gavarrós
- 193 🍃 Vida encimbellada a la Vall de Lord. Montcalb
- 201 🍃 L'Alt Urgell. Una comarca de pas
- 205 🍃 Un altre món. Banyeres
- 213 🍃 Un poble on no hi havia res. Estelareny
- 225 🍃 Vius a Alinyà i morts a Fígols. Forn
- 235 🍃 Contrada de farsa i de bandolerisme. Senyús
- 244 🍃 El Pallars Jussà
- 251 🍃 Sota aquest cel que ens acull. Montesquiú
- 265 🍃 La memòria de les pedres. Claramunt
- 273 🍃 Lluny de tot. Toló
- 280 🍃 El Pallars Sobirà
- 285 🍃 Una festa major de vuit dies: L'Espluga de
Cuberes
- 293 🍃 El viatge que va deixa enrere la vida al poble.
Sant Sebastia¹
- 301 🍃 L'Ignasi i el seu poble. Besan
- 307 🍃 L'Alta Ribagorça
- 313 🍃 De camí cap a l'oblit. L'Artiga
- 321 🍃 On hi *fore* un poble, ara hi ha un pantà. Aulet
- 329 🍃 Els saltabancals. Saraís
- 338 🍃 Val d'Aran
- 340 🍃 Val d'Aran (aranès)
- 343 🍃 Tretze veïns i set cases. Sant Pèr
- 346 🍃 Trètze vesins e sèt bastides. Sant Pèr
- 351 🍃 Un lloc per al bestiar. Bordius
- 356 🍃 Un lòc entath bestiar. Bordius
- 361 🍃 Autors

1 Mantenim la grafia d'aquesta paraula respectant la pronunciació local.

FLORS QUE ES BADEN

Catalunya neix als Pirineus. De fet, es desplega com un vano obert amb el nus de les barnilles fet d'aquest llom impressionant que són els cims del Pirineu axial, les arestes de les seves crestes, que no van ser mai una frontera, sinó la terra que va acollir, que acull encara, una munió de camins desplegats: camins ramaders, camins de bast, camins de romiatge, de missa i de festa. Camins de bandolers i, també, camins de contraban, d'exili i de maquis. Camins, aquests darrers, fills de les guerres. Camins que uneixen cases pairals, pastures i llegendes.

Al Pirineu i al Prepirineu neixen els rius que vessen país enllà: el Tec, la Tet, el Ter, el Fluvià, la Muga, el Llobregat, el Segre, la Noguera Pallaresa i la Ribagorçana, la Valira, el Cinca, que fa partió de la Catalunya històrica en la part baixa, i fins i tot l'Éssera, catalanoparlant a la capçalera i en els sectors més orientals, i la Garona, encara que se'n vagi cap a l'Atlàntic, tot travessant aquest tros de país germà que és Occitània.

També al Pirineu neix el nostre llegendari particular: el del poble de Rià (el Conflent), que ostenta, da-

vant de les restes del seu castell, una placa que afirma sense contemplacions que és l'«origen de Catalunya i de les terres de parla catalana» perquè hi va néixer Guifré d'Arrià, més conegut com Guifré el Pilós, el primer comte de Barcelona i de la dinastia que havia de regnar i de construir el país durant uns quants segles fins a la mort de Martí l'Humà. Aquesta història, a mig camí de la llegenda i del màrqueting medieval, va quedar escrita al *Gesta Comitum Barcinonensium et regum Aragoniae* (1170-1195), sorgit de l'*scriptorium* del monestir de Ripoll, vila que es vanta —una altra!— de ser el bressol del país. Perquè el cristianisme forma part intrínseca del nostre origen i perquè n'ha quedat molta petja en el desplegament, sovint desatès i en ruïnes, format per un estol d'ermites i d'esglesioles escampades arreu, atalaïades de lluny estant, dalt de cims, muntanyes i penyals impensables.

Otger Cataló, l'altre gran mite llegendari català, obra de Pere Tomic (1438), vivia als Pirineus. Conjurats per ell, els Nou Barons de la Fama van ajuntar les espases i van jurar lluitar fins a la mort per alliberar la terra davant de la marededeu negra de Montgrony. Llavors, l'ocupaven els sarraïns. De fet, Pere Tomic ja va intuir que, com que això dels Trastàmars no seria un gran negoci, calia reforçar l'imaginari propi. Cataló, l'heroi de la primeres lluites contra els invasors, diuen que va morir lluitant a Empúries, acompanyat dels Nou Barons de la Fama, cadascun d'una nissaga diferent, els orígens de la noblesa catalana: Montcada, Pinós, Mataplana, Cervera, Cervelló, Alemany, Anglesola, Ribelles i Erill. Hi ha una llegenda que diu que els catalans devem el nom a Otger Cataló, d'origen germànic. N'hi ha una altra que

afirma que el nom prové de castlà, el senyor del castell. En qualsevol cas, Otger Cataló, les nissagues nobiliàries i tota la gent que hi va contribuir, més d'una vintena de generacions enrere, van anar desplegant el vano del nostre país, cim a cim, castell a castell, poble a poble. Del Pirineu al mar. I molt més enllà de l'Ebre.

Els textos més antics escrits en la nostra llengua van sorgir al Pirineu. Les *Homilies d'Organyà*, el manuscrit de sis folis escrit per totes dues cares, data, segons els experts, de finals del segle XII o principis del XIII. Però hi ha molts altres documents més antics, amb fragments i paraules catalanes, com els *Greuges de Guitard Isarn*, senyor de Caboet (1080-1095). I potser també sigui catalana la *Cançó de Santa Fe*, de mitjans del segle XI, que molt probablement es va escriure al nord del nostre país, també al Pirineu, o un xic més al nord encara, al sud de Carcassona, ben a prop del que avui és la frontera lingüística.

Vist com un llom geològic imponent, el Pirineu, però no ha estat mai una frontera. El país s'estén a les dues bandes. El Tractat dels Pirineus (1659) va esquar-terar, políticament parlant, aquesta realitat. Després, els ideòlegs francesos es van entestar a enquadrar la morfologia de l'Estat veí —fruit, com tots, de guerres i de conquestes— en un suposat hexàgon d'origen natural, «un país que la natura havia organitzat de manera tan racional», com escriu irònicament Joan-Lluís Lluís. Una fantasia com una altra que vol justificar la nació, ja no en el suposat origen diví de moda en segles anteriors, sinó en uns orígens quasi geològics, més del gust de l'Estat nascut de la Revolució, i —ja que hi som— driblant la realitat plurinacional que el conforma.

Si els francesos van necessitar aquest suposat hexàgon natural per tal de justificar la nació, en temps de globalització les coses van canviant. Què som les persones sinó una mixtura feta de valors, de cultura, de llengua, de maneres de veure el món que conforma les identitats? El dia que la realitat política s'argumenti i se sustenti en la voluntat democràtica, els gargots que marquen els mapes podran començar a canviar. Qui sap si serà aquesta la gran aportació que podrem fer els catalans des d'aquest tros de món.

Vist des de l'aire, el Pirineu és un costellam que neix al mar i que es va envalentint i creixent fins arribar a la seva part central i continuar baixant cap al Cantàbric. Més de la meitat és català. Un gruix de cims que pot arribar a tenir fins a quaranta quilòmetres d'amplada i en el qual la successió de valls i de serres han conformat al llarg dels segles una manera de ser i de viure. Terres aspres, agrestes, difícils, travessades per camins rals o per camins de bast que sovint no permetien ni el pas d'un carro, per camins ramaders que enfilaven els ramats fins als prats i les pastures més altes, camins per on venien tots els que han buscat refugi o han volgut lluitar per aquest país, des dels Bons Homes als maquis. Al llarg dels segles els habitants del Pirineu i del Prepirineu van anar construint el paisatge. L'esforç es feia sovint més enllà d'una vida, pensant en els fills i en els nets, els rebrols que havien de continuar les nissagues, les feines, els dies i, sobretot, les cases pairals, aquest homenatge humà a l'autosuficiència familiar i a la independència. En són exemple l'enfilall de masos que permetien la continuïtat de la vida al territori, una continuïtat que es concretava en boscos treballats, en feixes a racons de

molta alçada, en quintans ben mantinguts, en petits camps i en més pastures, en fonts que no s'estroncaven mai i en una llengua que no es perdia i que ha mantingut intactes els topònims, des d'una antiguitat de vertigen, ibèrica o bascoide o més antiga encara. La banda sonora ja podem comptar que la hi posava un acordionista i un violinista, amb solfa o sense, que feien aixecar la gent de les cadires i les feien saltar a plaça a encetar el ball.

A la manera de John Berger podem dir que la vida al Pirineu ha existit gràcies a totes aquelles persones que s'hi han mantingut fidels, que han resistit i que han continuat. El país existeix quan es narra i quan s'explica, i la gent del Pirineu ho ha fet a bastament. El fum que surt de les xemeneies com a testimoni d'aquesta lleialtat, sovint lligada també a uns drets comunals antiquíssims que encara, segons com i segons on, couen. Però que alguns d'aquests drets encara avui coguin és també un símptoma de vitalitat.

Els primer mites i les primeres llegendes ens fan recular més de mil anys. Les formes de vida no havien canviat pas tant fins fa poques dècades. La gent del Pirineu ha viscut del bosc, de les pastures i de terres més aviat magres. Les comunicacions sempre han estat difícils i els poders polítics, tant els més recents com els dels últims segles, han mirat les comarques de muntanya amb desgana. Com si fossin una nosa. La realitat és que la gent que hi ha viscut, com l'Esteve i la Conxita de Monars, mai no van comptar la distància en quilòmetres, sinó en hores de camí. Potser també justament per això ells, més que un viatge, van fer un passeig de nuvis fins a dalt d'un cim des d'on veien totes les terres que tenien a càrrec. Fins pràcticament avui, el Pirineu ha

estat una terra de carboners, de picadors, de llenyataires, de pegaters, d'esclopers, de remeieres, de pastors... de bosquetans, en definitiva, de gent que ha patit grans nevades, tempestes i riuades, que ha vist caure llamps i desaparèixer els últims llops. Gent sofrida com els veïns de Saraís, que en van acabar marxant després de patir el tercer incendi.

També ha estat una terra de contrabandistes i de bandolers, de gent que ha conviscut o no amb maquis i guàrdies civils que controlaven les fronteres. Durant la primera dècada del segle xx, quan la fil·loxera ja havia arribat als ceps més alts del Pallars, la gent del Prepirineu va demanar al govern de Madrid que els rebaixés els impostos que els gravaven les collites. No se'n van sortir. Molts d'ells o molts dels seus fills van començar a migrar lluny, alguns fins a Sud-Amèrica. Segurament només buscaven una vida millor. Del Pirineu se n'han aprofitat els recursos. S'han fet preses i pantans que produeixen electricitat. S'hi han negat pobles i masos. Però no tots els beneficis que s'hi generen han quedat en el territori.

Per mantenir viu un poble cal que els joves hi puguin dibuixar un futur. Més recentment, molta gent s'ha pogut quedar al Pirineu gràcies a la neu i al turisme. En el Prepirineu no han tingut aquesta bicoca. L'èxode ha estat permanent. Sense carreteres, ni llum, ni metge, ni escola, continuar vivint en un llogarret de muntanya no era pas senzill. La feina i les altres oportunitats de les ciutats han contribuït a buidar les comarques de muntanya. Com una gran crida.

Però hi ha gent que s'hi ha quedat, gent que hi manté una casa oberta, gent que ha volgut continuar vivint entre les parets on va néixer, encara que fossin envolta-

des d'un bosc cada cop més espès. En alguns d'aquests pobles sentireu parlar els últims estadants, com en Josep Maria Muntades d'Aranyonet. I també gent que ha escollit viure lluny del brogit i de la concentració urbana, joves que volen construir en el Pirineu o en el Prepirineu el seu futur, encara que no hi tinguin les seves arrels, com l'Andy Bock, el bavarès que viu a Montesquiú, o la Ramona Tort, de Claramunt, que recull signatures per aconseguir que algun polític un dia es miri el poble i decideixi que sí, que paga la pena rehabilitar-lo. Que aquesta il·lusió no sigui impossible també deu ser feina de tots, però sobretot deu ser feina dels governs que decideixen on posen cada partida del pressupost.

Des d'Edicions Sidillà som ben conscients de la fragilitat de la memòria i de com una cultura pot desaparèixer tan de pressa com un mas quan li treuen les teules. O els hi roben. Som també optimistes i estem convençuts que molts dels pobles de què parlem en aquest llibre poden tenir un demà.

Per parlar del Pirineu més buit hem mirat de fer com Jacint Verdaguer a *Canigó*. Un cop s'han casat, Flordeneu fa pujar Gentil a la seva carrossa i li va explicant les llegendes dels cims i de les valls i del país que veuen, mentre hi sobrevolen. Nosaltres hem demanat a escriptors relacionats amb cadascuna d'aquestes comarques que ens expliquin tot d'històries de pobles, de veïnats i de parròquies que han quedat abandonats. Ens han volgut ajudar en aquest viatge en David Granato, que s'ha encarregat de les il·lustracions, l'Agnès Valentí, en Miquel Martín, l'Ernest Costa, en Manel Figuera, en Llorenç Roviras, en Joan Carreres, l'Albert Aubet, la Marina Guillén, la Marta Alòs, la Núria Garcia-Quera,

en Claudio Aventín-Boya, i, finalment nosaltres, en Xavier Cortadellas i la Judit Pujadó, perquè una de les millors coses de fer d'editors és poder treballar en llibres com aquest. Escriure-hi com tots aquells altres autors.

Travessarem el Pirineu d'est a oest. Des dels masos abandonats del cap de Creus fins a la Vall d'Aran i l'Alta Ribagorça. Comencem per l'Albera. Tot seguit, recupèrem la memòria de quatre pobles sense gent de l'Alta Garrotxa i arribem al Vallespir i al Conflent, aquesta part nord del nostre país que no és al nord del Pirineu, sinó també en el seu cor. Ens endinsem a la part més occidental del Ripollès, seguim pel món quasi perdut del Capcir, recordem que hi ha una Cerdanya i no dues, i que el nord del Berguedà i del Solsonès formen part també del Pirineu. L'Alt Urgell és, de fet, quatre subcomarques, una de les quals s'uneix a Andorra. Una altra, l'acosta al Solsonès i al Pallars. Passegem per una de les parts del Pallars Jussà més perduda, anem quasi del sud al nord del Pallars Sobirà, expliquem que l'Alta Ribagorça no s'entén sense la resta de la Ribagorça, però tampoc sense Catalunya, arribem a la Franja i entrem quasi a la història passada i mig esvaïda de la Vall d'Aran. 30 pobles, viles, parròquies i indrets que malauradament haurien pogut ser molts més. Potser, per això, si els compteu bé, veureu que n'hi ha més de 30. No s'acaben tan fàcilment. Tal com va venir a escriure Jacint Verdaguer a *Canigó* parlant de la Vall de Boí, «floreix que es baden d'un caos de granit en les entranyes.»

Aquest llibre no deixa de ser una conseqüència de dos altres llibres que el precedeixen i que no han parat de donar-nos grans moments: *Els pobles perduts* i *Els pobles oblidats*. Algunes de les persones que ens van infor-

mar per poder-los fer ens han deixat. Per a totes elles el nostre record. I el nostre agraïment a tothom que ens ha obert les portes de casa seva i, el que és més important, les portes de la seva memòria.